

VITÁNYI Iván:

Vörös Károly koncepciójának alapját, amely intézményes és spontán kultúrát különböztet meg, rendkívül termékenynek tartom, bár én is úgy érzem, hogy a fogalmak használata tulságosan pontatlan, s ennek nem csupán terminológiai jelentősége van. Az még csak felületi kérdés, hogy ebben az osztályozásban a harmincas évek filmgyártása a spontán oldalra kerül, vagy kerülhet, holott a filmgyár nemcsak hogy intézmény, de a kulturális intézményeknek legujabb, az árutermelésnek leginkább alávett típusát képviseli. Másrészt viszont az intézményes oldalra kerülő formáknak is megvan a közönség spontaneitásának bázisa. A harmincas évek filmje a pesti viccel vethető össze, a reprezentatív kiadó vállalatok által kiadott reprezentatív irodalmi művek viszont a hagyományos anekdotával. Amióta az árutermelés előtti, Marx által természetadtnak nevezett közösségek szétbomlottak, vagy szétbomlanak, minden kulturális terméknek van és tevékenységnek van egy spontán és egy intézményes mozzanata. Keletkezésében minden termék, a poeta doctus verse is, spontán, vagy legalábbis egy fokig spontán. És utána mind az intézményesülés felé tör, de nem mind éri el. Másrészt az intézményesült formák, a fogyasztás után, ismét a közönség spontaneitásának kiváltására törekednek, de ők sem mind érik el. Sokoldalú, többdimenziós, dialektikus folyamat ez, amelynek a két végpont, a spontaneitás és az intézményesség nem egyedüli két formája, hanem köztük számtalan, különböző változatu lépcsőt lehet megkülönböztetni. És amely formák még aszerint is változtatják alakjukat, hogy a társadalom mely osztálya, mely rétege milyen mértékben hordozója a spontaneitásnak. Mindezt természetesen nem az elhangzott előadás ellen mondom, hiszen ez nem állította az ellenkezőjét, csak a fogalmak tisztázásának szükségességére hívnám fel a figyelmet. Mert hozzászólásomnak nem az a lényege, hogy ebben a kérdésben vitatkozzak, vagy kétségeket vessek föl, hanem hogy elismerjem az előadásnak azt a legnagyobb erényét, hogy éppen erre a dialektikára mutat rá. Sokan vélik ugyanis úgy, hogy a most feltételezen spontánnak nevezett kultúra csak a parasztoknál található fel. A néprajz, a folklorisztika, amióta van, mindig ennek formáival foglalkozik. De úgy lehet gondolni, hogy a városi kultúrában már csak az intézményesült kultúra, az intézményesült kultúra formáinak kialakulása és terjedése következik be. Ezzel szemben én is vallom Vörös Károly igazságát, amely szerint a spontán kultúra - most elfogadván ezt a terminológiát - minden korban létezik, mert léteznie szükséges, mert az emberek nem csak verseket olvasnak, vagy regényt, hanem beszélnek is, és közben óhatatlanul esztétikai formákat alakítanak ki, mert nemcsak képzőművészeti tárgyakat néznek, hanem maguk is berendezik lakásukat, vagy alakítják tárgyaikat, és így tovább. Kétségtelen viszont, hogy az így felfogott spontán kultúra, különösen pedig a multbeli spontán kultúra kutatásának módszere még nem kialakult. Az előadás erre is célzott, amikor a zene példáját emlegette; az eredményeket érdemes lesz majd annak megfelelő időben más kutatásokéval egybevetni.

A magyar kultúra, s benne a budapesti kultúra szerepének reális felmérése nem is lehetséges az így felfogott spontán kultúra áramlatainak felmérése nélkül. Kialakult egy széles nagyvárosi réteg munkásokból, iparosokból, alkalmazottakból, kispolgárokból, akik már alig-alig őrizték meg eleik paraszti hagyományait - különösen, ha azok idegen, eredetűek voltak -, később nyelvet változtattak, de nem jutott el hozzájuk az intézményes hivatalos kultúra elég rendszeresen. Mégis, ők is énekeltek, ők is meséltek történeteket gyermekeiknek és viceket barátaiknak, ők is faragták, alakították, használati tárgyaikat, ők is valamilyen módon szokásoknak, tehát kulturális vonásokkal is rendelkező szokásoknak hódoltak. Ha tudni, mérni, befolyásolni akarjuk, illetve ha az ő kulturájukat tudni és mérni akarjuk, utódaikat pedig még a tudás és mérés mellett befolyásolni is, akkor e formák megismerésétől semmiképpen sem tekinthetünk el. Ugyanis azt, hogy ki milyen kultúrát tud befogni az intézményesnek nevezett kulturális termékekből, mindig meghatározza az, hogy mi az a spontán kultúra, amelyet saját maga is előállítani, megszólaltatni, magában elképzelné képes. Üdvözlöm tehát, hogy eddig ezt az inkább kulturszociológusok által megfogalmazott igényt ennek a spontán kultúrának a felmérésére most a történettudomány oldaláról is támasztani látjuk. Talán ez módot ad majd arra is, hogy a jövőben jobban egyesíthessük erőinket a kölcsönösen fontosnak tartott téma valóban multidiszciplináris kutatásához.

Vörös Károly arról a kulturáról beszélt, amelynek az ellentétéről fogok én beszélni. Tudniillik a spontán kulturáról, és ott kétségtelenül sokkal izgalmasabb, mert sokkal újabb tennivalók vannak, mint nálunk. Azonban azt is meg kell állapítani, hogy a mi viszonylatunkban sem néztük meg eléggé Budapest sajátos helyzetét. Budapest sajátos helyzete nem annyira abban van, ami létrejött, hanem abban, ami nem jött létre. Tehát olyan műfajok hiányoznak a magyar irodalomból, amelyek más nagy városokban létrejöttek, viszont amelyek létrejöttekor nagyrészt a többi nagy városban is létrejöttek.

A fölvilágosodás korában, s a korai reformkorban többnyire csak azok az írók szóltak türelmetlenül, vagy éppen lenézéssel a két város idegen nyelvű polgárságáról, sőt magáról a város polgáriasságáról is, akik a rendi ország fönmaradásának vágyát dédelgették; Gvadányi, vagy a drámairól Kisfaludy Sándor, - példázhatja ezt. A reformkor delén és második felében módosult ez a helyzet. Az Európa-szerte a nálunk is és körülöttünk is fokozódó nemzeti mozgalmak hatása s annak érzete, előérzete, hogy a nem magyar ajkuakat az udvar magyar mozgalmak ellen fordíthatja, megnövelte a két testvérváros gyors magyarosodásának vágyát. S ezuttal immár nem Budára esett a hangsúly, de nem is Pestre, hanem most először Budapestre. Széchenyi előtt voltak szép számmal, akikben fölmerült a kétpartu főváros gondolata. József nádor lényegében már egy kézben tartotta a két város gazdagításának, szépitésének gondját. De legkézzelfoghatóbban mégiscsak Széchenyi lelkében fogant meg az európai nagyváros látomása, az ő tevékenysége folytán született meg összekapcsolásuk legfőbb előfeltétele és szimbóluma: a hid.

Pest a reformkor, a polgárosodó nemesség irodalmában nem vált értékjelképpé, de nem vált maró guny támadásának célpontjává sem soha. Szerető humorral övezték inkább, mint szatírával. A jövőt látták benne, de csonkának, bénának, balognak vélték. A maguk hagyományát, és persze a maguk vezető szerepét hiányolták belőle. Emellett, akik ösmerték a nyugat nagyvárosait, tulságosan is vidékiesnek, akik meg csak a magyar vidéket látták még, tulságosan is zajosnak és tarkának vélték. Berzsenyi például egyenesen bocsánatot kért, hogy egy alkalommal versében Pestet dicsérte, erőszaktevésnek érezte tettét a költészetben, különömben pedig saját költészetén. S a népből jöttek is többnyire némi huzódozással vették tudomásul a város szokásrendjét, némi komikumérzéssel értékvilágát, némi megütőzéssel erkölcsiségét.

Leghamarabb a falusi értelmiség és vidéki polgárság fiai találták magukat benne otthon. Vörösmarty és Nagy Ignác, a két kasznárfi, Frankenburg és Pákh, a két kisvárosi, Pálffy Albert és Kuthy Lajos, a vidéki honoráciorok világából jött ide. De jelképpé ők sem léptették elő, csak a korszak dicsőséges és tragikus végső évtizedében lett jelszó a nagyváros neve, de akkor is inkább a publicisztikában, mint a szépirodalomban. Budapest nevét azonban, amidőn azt Széchenyi zászlóra tűzte, szinte mindenki szívesen vette. Mi sem jellemzőbb, mint hogy a vezető réteg legiskolázottabb csoportja, Eötvös és társai, a centralisták, Budapesti Szemlének nevezték azt az orgánomot, melyet egy új vezető garnitúra fölnevelésére szántak. A forradalom és a szabadságharc világában ugyan egy pillanatra szétszakadni látszott az új nép, s szembekerülni a két város, de a Forradalmi Kormány budapestinek mondotta magát, és a törvénycikk is megszületett, mely eggyé nyilvánította a két várost. Az elnyomatás idején kezelhették a hatóságok külön városnak Pestet és Budát, a magyarság valamennyi számottevő embere, akár az emigrációban tevékenykedett, akár a passzív ellenállást szervezte, s a kiegyezést készítette elő, a várost egységesen a jövőndő magyar állam fővárosának és jelképeének tekintették. S azután is még, hogy a kiegyezés után most száz esztendeje az igazgatás tekintetében is eggyé lett a két város, azok, akik az ország megerősödését, gazdasági és társadalmi szerkezetének átalakulásától várták, Budapestet tekintették a fejlődés előretolt állásának. Számuk sajnos tulságosan is csekély volt, skálájuk azonban tulságosan is széles és szép volt és elaprózott.

A kiegyezés ellenzői éppúgy helyet foglaltak benne, mint létrehozói és védelmezői, mert bármi messze került is például Gyulai csoportja az 1848-as eszményektől, az átalakulást, a polgárosodást bár lassítottan is, de még mindig akarta, s minden városellenesség, Budapest ellenesség mélyen idegen volt tőle. Jellemző módon nemcsak frissen megindult lapját nevezte ő is, Gyulai is újra, mint előbb Eötvös, aztán Csengery Budapesti Szemlének, hanem szerető humorral, melegséggel teljes verseket is irt róla, s végső éveiben Beöthy Zsolt képtelen támadásaival szemben harciasan oltalmára is kelt. S ha Arany megcsipkedte is Vojtinájában a város visszasságait, dicsérte is szépségeit, ha vágyódott is gyermekkorra